

MEDITACIJE S POVODOM

Arhe XX, 40/2023

UDK 1(4/9)“19“

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2023.40.89-106>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ДРАГАН ПРОЛЕ¹

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

МИСЛИОЦИ ПРЕВРАТА

Књига немачког политиколога Минклера *Маркс, Вагнер, Ниче. Свет на прекретници* објављена је 2021. и представља одличан пример савремене научне продукције на пољу друштвених наука. Последњих неколико деценија све су присутније монографије које су конципиране као интелектуалне биографије. Када се у њима тематизује више од једне личности, неписано је правило да су у питању људи који су се бавили истим професијама или, ако већ нису, имају међусобно толико испреплетене биографије да образовне разлике постају неважне. Инвентивност ове студије састоји се у томе што Минклер испитује три човека различитог образовања, филозофа који ће постати корифеј нове дисциплине, политичке економије, класичног филолога који ће постати филозоф, самоуког музичара који ће постати есејиста, диригент, песник и композитор.

Идентитетска збрка можда је још већа, породица Маркс је асимилована у протестантизам, а Карл ће критиковати како јеврејски тако и сваки други национални традиционализам. Мало је жешћих критичара национализма и религијског конзервативизма од тог немачког протестанта јеврејског порекла.

¹ E-mail адреса аутора: proledragan@ff.uns.ac.rs

Породица Ниче припада корпусу германизованих Словена, њен однос према национализму и антисемитизму такође је амбивалентан, али са преовлађујућим критичким, одбојним тоновима. Напокон, Вагнер временом постаје све већи националиста, један од идеолошких претеча антисемитизма у Немачкој, али иза свега крије се велика тајна о могућем јеврејском пореклу. Упркос свим међусобним разликама, време у којем делују и из којег се напајају идејама једно је и исто. Тако се ова књига одликује по томе што представља упоредну студију о три можда и најмаркантније појаве након револуција 1848-49, Маркса, Вагнера и Ничеа.

Теме које обрађује изложене су у девет поглавља. Студиран је различит однос према античком наслеђу, од чијег обнављања су Ниче и Вагнер очекивали ренесансу европског духа, док је Маркс свако величање прошлости осуђивао као блокирање револуционарног развоја. Посебно је занимљив „људски, сувише људски” део у којем се анализира појединачан однос према болести, дуговима и самокритици, на основу којег читаоци залазе дубоко у интиму Вагнера, Маркса и Ничеа. Кључна места и средишња поглавља књиге тематизују однос према револуцији, односно промишљања религије која сежу најпре од њене критике, да би свој врхунац добила у пројектима њеног обнављања. Три последња поглавља испитују различите визије друштва, однос према европским Јеврејима, односно антисемитизму, те пројекте преврата посредством друштва, уметности, односно културолошког превредновања вредности.

Приступ је само наизглед фактографски и позитивистички, аутор истражује специфичности духа времена, има у виду кључне историјске датости, темељно је простудирао обимну преписку сваког аутора, али се долази до равни општости уз помоћ специфичне методологије. Штавише, на неколико места он полаже рачуна о свом методолошком основу и начину на који је дошао до властитих закључака који би по домашацима и дOMETИМА могли бити означени као резиме епохе која је била формативна за време у којем живимо. Начин на који обрађује

своје теме узорна је равнотежа између строгости академског приступа и популарног информисања о најзанимљивијим посебностима једног времена. Волуминозна обимом, изузетно читљива и интересантна, представљаће немерљив прилог упознавању српског читалаштва са најзначајнијим европским струјањима друге половине деветнаестог века.

Филозофску годину 1900. обележио је, поред осталих и текст Вилхелма Дилтаја „Настанак херменеутике”. Његова тема везана је за методологију проучавања баштине. Како разумети меродавне духовне претке боље него што су они сами себе разумели? – могло би се сажето формулисати кључно херменеутичко питање. Дилтајев одговор на њега указао је на значај аутобиографије као интерпретативног ослонца првога реда. Да бисмо разумели нечије дело морамо што боље да упознамо ауторку или аутора, а од исповести изнесене у аутобиографији немамо боље градиво за то. Захваљујући тој лектури морамо бити у стању да се накнадно уживимо у духовни и у емотивни интимни свет аутора, да разумемо разлоге, мотиве, опсесије, страхове, очекивања и жеље.

Методологија накнадног уживљавања пружа неупоредиву подршку, отвара невидљиву позадину текстова, такорећи омогућава читање текста испод текста. Чини препознатљивим одломак људског живота из којег је настао текст којим се бавимо. Како год, наизглед „моћни торзо” Дилтајевог текста убрзо је критикован на трагу тада актуелног феноменолошког судара са психологизмом, а његова херменеутика оптуживана је због превелике улоге личних индивидуално-психолошких момената у разумевању. По својој природи, уживљавање се испоставило као одвише лично и индивидуално да би могло да дође у посед каквог-таквог вида општости. Тумачу писаних споменика прошлости који се ослања на накнадно уживљавање пребацивано је да се ослања на флуидне капацитете за емпатију. Невоља је у томе што мало тога људског толико измиче колико наша моћ уживљавања. По својој природи она је екстремно субјективна и променљива, тешко преводива на другу субјективност. Речју,

своје емпатије не можемо ни сами да постанемо до краја свесни, а да не говоримо о емпатији других. Филозофски је крајње нелагодно ослонити се на капацитет о којем ни себи, а ни другима не можемо до краја да положимо рачуна.

Отуда је већ наредна генерација мислилаца избегавала увођење биографских момената у разумевање филозофског текста, а у међувремену је постао легендаран Хајдегеров почетак предавања о чувеном античком филозофу: „Аристотел се родио, живео и умро”. Ироничан и ефектан опроштај са покушајем увођења биографске оптике приликом настојања да се посредством накнадног уживљавања у интимност, у субјективни живот аутора прочита филозофски текст.

Из те перспективе је у најмању руку необично да се стотину двадесет година након Дилтајевог нацрта пред нама налази волуминозна упоредна биографија три монументалне мисаоне фигуре: Маркса, Вагнера и Ничеа. На први поглед, анахрон подухват унапред осуђен на неуспех. Каквог смисла има чепркање по биографским детаљима и прекопавање по интимним финесама људи који су живели у времену са којим савремени читалац има веома мало додира? Није ли и ту неопходан психолошки хokus-покус уживљавања, које је одавно раскринкано као непоуздано методолошко помагало? Напокон, колико нас заиста жели да у себи оживи толико сложене, изразито конфликтне и деликатне личности једног теоретичара револуције, поклоника Заратустре и Диониса или музичког обновитеља древних јунака попут Зигфрида и Парсифала? Па чак и ако то желимо, до које мере се можемо саживети са биографијама које потичу из времена са којим не делимо много тога?

Покушај његовог приближавања савременом читаоцу унапред би морао да се побрине за одбрану од приговора везаних за психологизам. Потпуно у духу актуелних академских критеријума, испитивање биографија код њега није имало за циљ да дође до неких пресудних карактерних особина, нити до „суштинских” особености на основу којих би се одгонетнуло оно

пресудно у њиховом опусу. У опсежан посао наш се истраживач упустио вођен идејом да нема смисла трагати за психолошким нити за интимним кључем за тумачење целокупног дела. Уместо тога, он радије разграђује и деконструира наслеђене „извесности“, односно предрасуде које су се временом седиментирале око сваког од ових аутора. Насупрот популарне будалаштине о „трагедији генија“ која иза сваког бриљантног домета трага за патологијама које су наводно за њих заслужне – овај пут се радије инсистира да се до личности аутора може доћи тек околним, индиректним путем. Наиме тек посредством деконструкције „општих места“, несумњивих „чињеница“ са којима смо сви упознати, можемо се приближити феномену личности аутора. Насупрот Дилтају, код којег је увид у личност био медиј тумачења дела, код Минклера је деконструкција оног општепознатог у делу важила као услов могућности приступа личности.

За разлику од ранијих времена, савременост је перманентна прекретница. Као да прелазак из једног у друго у њој није једнократан процес, него готово трајна особеност. Како реаговати на учестале промене? Маркс је реаговао тако што је сматрао да их ваља искористити као одскочну даску за ослобађање од свих наслеђених невоља, неправди, од свих лукавих облика поробљавања и тлачења другог човека. Реформе и мање друштвене корекције га нису много интересовале, фокус му је био на револуцији, радикалној промени која погађа пре свега имовинска питања и власништво над средствима за производњу, а преко њих мења сваку пору људског живота. Тамо где се ништа драматично не мења, уверен је био теоретичар револуције, човечанство нема чему да се нада. Срећна уравниловка смрт је историјских могућности. Такође, сваки поглед унатраг, сваку потрагу за медикаментом за оболелу савременост који би се потражио у прошлости, Маркс би одбацио као реакционарну реакцију, као идеализацију некадашњег света, или фиксацију која скреће поглед и одвраћа пажњу од одвијања актуелних прилика.

Турбулентна садашњост једини је извор праксе, а једино се на основу ње могу гајити прометејске наде, ваља само бити довољно будан и спремно реаговати када дође тренутак за свеобухватне, револуционарне промене након којих више ништа више неће бити исто. Развој историјских догађаја га је за живота много пута разочарао. Формативно искуство целе његове генерације био је слом револуција 1848-49. Након њега се више неће у потпуности опоравити ентузијастично поверење у слободну будућност. Разочарање са дуготрајним последицама, својеврсни крај европских утопија, премда устанци и покушаји преврата неће мањкати. Ни сам Маркс није много очекивао од Париске комуне, на време схвативши да је време барикада одавно прошло. Ипак, основна нада је остала витална, порази не могу да трају вечно, будућност ће неминовно припасти потлаченом пролетаријату. Векови отуђења морају једном окончати и препустити своје место времену ослобађања.

Вагнер је на изазове реаговао оперским делима у којима су поново проговорили ликови нордијске и германске митологије. Саборац са Бакуњиним током Дрезденске револуције, веровао је не само у симболичку, него такође у исконски стваралачку моћ ватре, што ће рећи у једну верзију романтичарске идеје да нема креације без претходног рушења, односно да је самоостварење могуће једино посредством самоуништења. Визија спасења коју је заступао у себи је укључивала Валхалу у пламену, очишћење је могуће једино посредством драматичног реза. Некадашње мора нестати, а од пламена нема бољег катализатора бољег, моралнијег друштвеног поретка. При том Вагнер није никакав верник који би све наде положио у спасоносну будућност, оно што он очекује пре је повратак некадашњих вредности, згажених и одбачених временом декаденције. Оно што је некада било могуће мора поново бити могуће, па тако бива отворена могућност за повратак антропологији пре генезе похлепе.

Вагнерова опседнутост сумраком богова, односно неопходношћу оповргавања водећих ауторитета и врховних

вредности била је преплетена до непрепознавања хришћанским и паганским мотивима. Једини медиј којим се можемо спасти је љубав, а ње нема без спремности на жртву. Смисао преврата биће остварен онда, када се схвате патологије актуелног поретка, када се логика тржишта и бескрупулозно згртање капитала одбаци у име морално-економског човека старога кова. Педагошко-едукативни задаци Вагнерове опере код публике је требало да створе одијум према садашњем и чежњу за рестаурацијом некадашњег. Спасоносно делује једино васкрс прошлости и некадашњих врлина у њиховом најбољем издању. Док Маркс од прошлости није очекивао ништа, Вагнер је у њој видео све. Антикапитализам, пацифизам и вегетаријанско хришћанство три су кључне речи око којих се обликовала Вагнерова визија човека достојније будућности.

Његов млади протеже Ниче испрва је делио композиторова уверења о могућностима реформе опере посредством обнове митолошких ликова. Није се, чини се, испрва много бунио ни против радикално антисемитских изјава, што се може протумачити и тактичком уздржаношћу спрам тридесет година старијег и много познатијег композитора. Штуро, готово невешто срочено одушевљење Вагнеровим последњом опером *Парсифал*, уздржало се од коментара да је, композиторовом ноторном антисемитизму упркос, диригент изузетно успешне бајројтске премијере (1882) био Јеврејин Херман Леви. Премда је Вагнер наводно инсистирао да диригент најпре буде крштен да би могао да уопште приђе диригентским палицама за *Парсифала*, крајње је живописна могућност да је и сам антисемита био јеврејског порекла, те да је његов биолошки отац заправо био потоњи очух, глумац Лудвиг Гајер.

Од оповргавања водећих вредности Ниче је начинио дугорочни програм, пресудну идејну водиљу свог укупног рада – *превредновање свих вредности*. Ако су вредности оно спрам чега се оријентишемо у животу, мизерни и јадни животи су последице мизерних и јадних вредности. Није довољно да се прилагодимо постојећим обрасцима, већ треба да се обрачунамо са њима, да

препознајемо лажи које несвесно пристајемо да живимо. У питању је нечувено амбициозни пројекат чији домаћаји већ на први поглед далеко надмашују капацитете било којег појединца, па макар се он звао и Фридрих Ниче. Како су му виталне снаге слабиле, задаци које је пред себе постављао бивали су све већи. Док је живот у њему копнио, пројекти су постајали све позамашнији.

Време света на прекретници уједно је и јединствена, чини се непоновљива драматизација игре моћи и немоћи, током које се немоћ на различите начине представља као моћ, а логика компензације је присутна у мери коју је тешко и наслутити. Врхунац је читљив у Ничеовом позном концепту *воље за моћ* иза којег се биографски крије кристализација властите немоћи након окончавања петогодишње универзитетске каријере, раскида драгоценог пријатељства са Вагнером, болести и све лошијег вида, те страха да ће прерано окончати живот, попут свога оца, па неће стићи да заокружи своје животно дело.

Против психологизоване патологије генија, Минклер заступа егзистенцијални стандард савременог човека као бића које своје извесности стиче из несигурности, а одважне и ризикантне пројекције моћи немају другог порекла осим осећања личне немоћи. Филозофска релевантност овог пројекта почива у померању фокуса, јер се оно ванредно више не тумачи посредством бизарног, а корен вансеријских увида не тражи се у личној психопатологији. Геније просто није притајени лудак. Уместо тога, Минклеров акрибични рад на финесама личних биографија има за циљ да укаже на моменте фрагилне људске егзистенције у којима настају мисаони пројекти који постају формативни за време које тек долази. У моментима луцидности он одбија да препозна расуло безумља, пре му се чини да је реч о својеврсним артикулацијама људске слабости, изостанка извесности и фундаменталне несигурности.

Парадоксално, делатна повест Ничеовог мишљења показује да ништа није превредновано у толикој мери, колико његов властити опус. Управо су његове идеје највише касапљене

и фалсификоване, текст је дословно брисан и изнова исписиван, а целокупно наслеђе филозофа са чекићем изложено је нечувеној пропаганди, која се суштински супротставља многим његовим идејама. Као да ништа није вредело, „култ Ничеа” у Великом рату, а нарочито у Другом светском рату стављен је у службу масовне епидемије немачког милитаризма и национализма, којих се он суштински грозио. Мислилац који је критички добацио да је ритам немачког језика попут војне корачнице, стављен је у пропагандну функцију једног од главних инспиратора и идејних подстрекача оних који у њој марширају. Критичар неумољивог, екстремно дисциплинованог и дрливаног војног ритма претворен је у његовог најгласнијег, повлашћеног добошара. Интересантна је Ничеова скепса према држави, која је створена за човека-масу, за сувишне људе, за „многе премноге”! За разлику од Хегелових ванредних очекивања од модерне државе, за Ничеа је она ту тек за усређивање просечних, њени механизми јачају безбедност и сигурност, а у њима не треба видети никакав напредак, него пре рад у служби преплашеног живота и обликовања медиокритета. Креативним људима, стваралачким индивидуама који се грозе маса нису потребне ни држава нити њене институције. За разлику од Ничеовог игнорисања и дистанцирања од државног апарата, Марксове прогнозе ишле су у правцу постепеног гашења државе у будућности. Ни за њега држава није било никакво решење јавних проблема, него пре извор њиховог настајања. Вагнер, напoкoн, након почетног одушевљења оснивањем рајха, такође не крије разочарање, као да би и државном апарату годило мало Валхале у пламену. Очишћујућа моћ ватре могла би се окренути и на државне органе.

Сва три аутора имала су иза себе особе без чијег труда, енергије и уредничког залагања никада не би постали то што јесу. Без Енгелсове подршке Марксово име данас не би значило много више од једног у низу социјалистичких вапаја за праведнијим друштвом. Из расутих списа, међусобно неповезаних текстова, запажања и белешки захваљујући

Енгелсовом уредничком раду настало је заокружено дело. Судбина Марксових текстова није била везана за фалсификовање, али је и поред тога такође парадоксална: аутор несвакидашње скрупулозности и суптилне самокритике, до краја научно оријентисан, антидогматичан и спреман на ревизију својих ставова – постао је водећи идеолог идеолошки борнираних, по испољеној грубости и насиљу према својим грађанима најбруталнијих система за које зна историја цивилизације. Неко чије је животно гесло почивало на делотворности теоријске сумње, у пракси је постао идеолошки инструмент за нечувене облике сумње у друге људе. Како се чудесно преокренула усмереност сумње из самоодноса у однос према другом људском бићу? Уместо свеобухватне сумње у властите теоријске домете, Марксови следбеници су радије неговали идеју да непријатељ никада не спава, да га треба што пре идентификовати и ликвидирати. Ако нам не иде добро, увек је неко крив, а тај неко су увек други, не ми. Захваљујући саморазумевању следбеника комунизма родила се клица антипросветитељства која је до данас разорно активна. Премда је марксизам легитимно назвати остварењем просветитељства револуционарним средствима, његово преокретање критике са самокритике на критику другога представља једну од најфаталнијих прекретница које су обележиле двадесети век. Док би Марксова сумња по правилу изнедрила неки нови увид и за резултат би имала извесно померање перспективе, након што би потоњи декларисани марксисти испољили сумњу – то би највероватније значило да су осумњичени лишени слободе, а често и живота као таквог.

Без Козимине подршке Бајројт сигурно не би постао култно место немачке оперске сцене, не би стекао ореол у којем опера ужива и опстаје и дан данас. Необично је да се још увек могу купити чувени ваучери, захваљујући којима се Вагнер надао комерцијалном успеху свога фестивала који је ипак тако драматично изостао. Врхунац животног рада, премијера *Прстена Нибелунга*, испоставила се као финансијски фијаско. Амбициозни покушај далекосежне реформе опере, а посредством

ње и трансформације друштва, као непосредан исход брачном пару Вагнер донео је само нове дугове.

Фридриху Енгелсу и Козими Вагнер заједничка је била доследност у очувању баштине којој су се посветили. Оштрина Марксовог револуционарног духа није била умекшана Енгелсовим интервенцијама, а по аналогији је и Вагнеров ватрени, антисемитизмом гарнирани национализам неко време био такође овековечен током бајројтске конзервативне фазе. Ни тога не би било без Козиминих зачина. Ипак, Елизабет Ферстер Ниче је заслужна за нечувено „превредновање” вредности филозофа са чекићем, о чему довољно сведочи фотографија на којој на улазу у вајмарску вилу Зилберблик радосно и крајње срдечно пружа десну руку дочекујући Адолфа Хитлера. Ничеова критика немачког национализма тиме се преобратила у своју супротност. Дом у којем је провео своје последње тренутке важио је као Мека национал-социјалистичке идеологије спрам које би сасвим сигурно осећао дубоко гађење. Из Ничеове перспективе би тешко било замислити отровнији спој од национализма и социјализма, јер је сваки од њих, узет за себе он доживљавао као извесну болест *sui generis*, а да не говоримо о њиховом идејном укрштању. Нема те маште која би нам помогла да замислимо Ничеову реакцију на Алфреда Бојмлера, једног од водећих нацистичких идеолога. Какав би само био Ничеов коментар након читања књиге *Ниче, филозоф и политичар* (1931) у којој је приказан као изворни филозоф националсоцијализма? Не познајемо већи преокрет, веће превредновање неког мислиоца од претварања противника антисемитизма и национализма у њиховог „изворног” апологету. Нешто слично би могли да замислимо само уколико би Марксова филозофија била протумачена као прикривена апотеоза капитализма усмерена на трајно конзервирање економског поретка и очувања власничког статуса капиталиста.

Ма колико невероватно данас могло да делује, поменуто превредновање нас подсећа да је савременост период у којем је неизвесност у непрекидном порасту. Бити савременик значи

започети из почетка, а мање је важно да ли том започињању претходи *Сумрак богова* као код Вагнера, разотуђење од зачараности религијом и капитализмом као код Маркса, или Ничеов раскид са „сувише људским” и упуштање у авантуристичку егзистенцију звану натчовек. Извесности ишчежавају, будућност губи своје чврсте и поуздане контуре, као да ништа више није сигурно. Корифеји савремености на то одговарају готово екстремно експресивним и емфатичким језиком. Маркс, Вагнер, Ниче, за сву тројицу важи једначина према којој са већим степеном несигурности тон постаје одлучнији а тезе искључивије. Ту је тек почетак парадокса којима обилују ведете савременог духа.

Маркс, примера ради, пише за најсиромашније, понижене и потлачене, а његово главно дело има преко хиљаду страница и проходно је тек за најамбициозније међу студентима економије. Ниче, с друге стране, навија за нову духовну аристократију и са изразима гађења се дистанцира од маса којима Маркс жели максимално да се приближи. Ниче презире идеју вође и вођења, док Маркс настоји управо то да постане. Демократија је Ничеу одвратна, а социјал-демократске мере увођења пензија и здравственог осигурања, које су неоспорно подигле квалитет живота милионима спасивши их од беде, презире као симптоме нове декаденције. Укупно узевши, мере за које се чини да помажу у свакидашњем животу заправо одмажу и отежавају егзистенцију достојну човека, па их стога ваља сматрати одговорним за долазак размаженог, саможивог, „срећног”, неамбициозног, хедонистички настројеног „последњег човека”. Ипак, Ничеов стил писања толико је заводљив, језик рафиниран до виртуозности, поруке лако памтљиве, а поенте заоштрене до крајњих граница и преко њих, да ће он још за живота постати изузетно омиљена лектира већине оних које није могао да поднесе. Мислилац који је заговарао племениту дистанцу постаће веома близак управо онима од којих је свим снагама хтео да се дистанцира.

С друге стране, Вагнер ће спадати у оперске ауторе којима ће економски мотиви, грамзивост, похлепа, понижење услед изосталих ресурса, вечито оскудних средстава, представљати омиљене теме. Његово избацивање ложа из позоришта и потенцирање амфитеатра у којем се бришу сталешке и друге разлике међу публиком указују на младалачке либерално-демократске заносе. Свет чији настанак он жели да поспеши и да подстакне својим операма неће познавати раскош једних и беду других, у њему ће дистрибуција друштвеног богатства бити далеко праведнија. При свему томе, Вагнер живи незапамћено луксузним, расипничким начином живота, свуда око себе сеје само дугове, од којих ће више пута током свог живота дословно бежати. Оперски борац против похлепе у реалности је живео живот који су себи могле да приуште само екстремно похлепне особе. Напокон и Маркс, чије је дело настало као својеврсно васкрснуће потчињених на овом свету ни случајно није живео пролетерском егзистенцијом. Није му пало на памет да се начином живота приближи и да доживи на својој кожи свакодневицу оних за чије интересе се залагао. Уместо тога, нарочито је водио рачуна о својим дуговима код бакалина, и трудио се да за свој породични ручак обезбеди што боље комаде меса. За разлику од Саксонаца Ничеа и Вагнера, пророк комунистичког друштва и свељудске еманципације није био вегетаријанац. Питање будуће еманципације код њега није подразумевало и еманципацију од убијања животиња и конзумирања хране животињског порекла. Напротив, буржоа од почетка до краја, овај мислилац је читав живот тежио да побољша услове својој породици, да је изведе из тегаба и немаштине, да живи у бољем крају града, да боље плати своје слушкиње итд.

У сучељавању са ова три мислиоца нарочито се показује како савременост обликују судари и сукоби различитих темпоралности и резона обликовања времена. Идеја модерности код Маркса је присутна захваљујући логици економије и технологије. Напредак се код њега, као уосталом и данас

артикулише пре свега у категоријама раста и технолошког прогреса. Буржоазији и њеној предузимљивости ваља пре свега захвалити за раст, али ће њена конзервативна одређеност да по сваку цену очува *status quo* подлећи као највећа жртва развоја којем је кумовала и који без ње не би био замислив. Буржоазија креира услове под којима настаје савремени свет, али као такве нема шансе да их преживи и да опстане у властитој творевини. Због тога је успон буржоазије уједно и најава њеног пада.

Међутим, код Вагнера и Ничеа видимо како почевши од романтизма визија културног развоја бива инспирисана успешним спојем са некадашњим традицијама, обнављањем некада моћног и делатног духа. Ничеово вечито враћање једнако тако отеловљује савремени нагласак на апсолутном започињању, а оно што бива враћено звучи као римска етика потврђивања живота и света у свим, па и оним болним, зашто не и трагичним аспектима. Вајмарска класика оставила је дубок траг идејом да културни садржаји, посебно они који обједињују хеленску баштину и римску државност, могу да испуне празнину насталу услед изостанка политичког јединства. Тако је, примера ради, код Вагнера народ постао кључна реч за недиференцирано јединство, лишено сталешких разлика, различитих економских интереса и идеолошких подела. Народ – реч за својеврсни повратак самоорганизованих грађана захваљујући свести о јединству. По Вагнеру се једино посредством целовитог уметничког дела може створити нова самосвест оних који знају себе као неподељене и јединствене, премда у свакидашњици то нипошто нису. Ако се реформом опере може обновити некадашња обичајност, политика ништа не мора да брине за саму себе. Ничеова прегнантна формула по којој борба за време, у прилог времену, за вољу времена, парадоксално изискује и борбу против времена, сигнализирала је почетак непрекинуте потраге за алтернативама, у којој су поједини ликови прошлости функционисали као инспирације човеку будућности.

Савремена политичка сфера осцилира између економије и културе. Тамо где је реформски настројена, она следи динамику

диктирану економским показатељима, али тамо где исказује револуционарне амбиције она варира између логике културе и економије. То значи да једним делом жели да начини рез, да остави иза себе установљене традиције, али је уједно и принуђена да се прикључи постојећем стању ствари и да настави тамо где се стало. Револуција отуда у неком тренутку мора да пређе у реформу. По аналогији, и култура, колико год успешна била, у неком тренутку прелази у раван економије. Другачије речено, револуција је забележила невиђен расцеп између појма и реалности. На нивоу појма, револуција је чедо економског прогреса, па се дешава у најразвијенијим земљама. На нивоу реалности, остварила се у неразвијеним. Њено водеће обећање било је ослобођење потлачених маса, и постепено одумирање државе. Њена реалност били су концентрациони и радни логори, невиђене размере неслободе и екстремно јачање државног апарата. Напокон, идеја о потпуно промењеној улози уметника, где у будућности неће бити професионалаца јер ћемо, у складу са романтичарском визијом, сви у себи ослободити свој заробљени уметнички дар, у реалности је постала диригована из комитетских канцеларија и обликована према идеолошким, нипошто не према уметничким критеријумима. И напокон, револуционарни афинитети револуционарних вођа на културном плану су били подржавани поприлично конзервативним уметничким укусом. Остала је отворена дилема: могу ли се стазе револуционарног прогреса утабати регресивним уметничким потребама? Имамо све разлоге да посумњамо у такву могућност.

С једне стране, револуција следи логику економског развоја, а Маркс се испоставља као њен водећи теоретичар. Нема окретања уназад, нема обнављања културне прошлости, само поглед унапред може нешто да обећа, а промене се могу десити под условом коначног оздрављења од свих болести историјског сазревања, попут религије, капитализма, национализма. Као тема и предмет мишљења, преврат изискује одређени временски размак, свет који је у превирању највећим делом није транспарентан непосредним сведоцима и учесницима у

променама. Утолико је интересантније суочити се са три принципијелно различита погледа на исте феномене, што је основна композицијска стратегија Минклерове књиге.

Маркс има тридесет, а Вагнер тридесет и пет година када започињу грађанске револуције током 1848. Међутим, већ приликом упознавања са том епизодом суочићемо се са неочекиваним исходима. Премда је Маркс неоспорно највећи теоретичар револуције, нипошто није био и њен одушевљени практичар. Његово оружје је било перо и писаћа машина, а другима је препуштао уличне борбе, мирис барута, крв и смрт. С друге стране, потоњи националистички антисемита помагао је Дрезденској револуцији у снабдевању оружјем, и учествовао је лично у борбама на барикадама. Испоставља се да је композитор, ожењен прелепом глумицом, са сигурном и издашном дворском платом капелмајстора био спреман да ризикује дословно све: и примања и животне удобности и живот сам. С друге стране, човек чије име је постало лозинка на уснама већине револуционара до данашњег дана – био је склонији да се сачува, да не ризикује, да се склони на сигурно. Али то је само прво изненађење, прва животна околност која је сасвим супротна нашим очекивањима и предрасудама.

Пресудна специфичност ове књиге састоји се у томе, што излагање и тумачење мноштва биографских детаља нису стављени у службу психологизације. *Сажето бисмо то означили као биографизам без психологизма*. Наиме, аутор испитује безбројне биографске пикантерије са намером да нам скицира што је могуће конкретнију конфигурацију менталног света поменутих аутора у тренуцима док су радили на својим најпознатијим делима. При том му не пада на памет да конструише одређене психолошке особености или склоности које би се испоставиле као пресудна херменеутичка упоришта приликом читања или слушања њиховог опуса. Циљ упоредне биографије не само да није психологизација, а посебно није патологизација генија, толико популарна у савремености.

Минклеру није ни пало на памет да Марксов напад на капиталисте доводи у везу са склоностима ка породичном, што је могуће стабилнијем и имућнијем буржоаском животу. Исто тако се ни Марксова „диктатура пролетаријата” не ставља у контекст детронизације свих тадашњих ауторитета уз истовремено устоличавање самог себе на чело покрета којем нужно припада будућност, према речима Хајнриха Хајнеа који га упознаје у Паризу, и у први план ставља овог „самообоготворујућег атеисту”. Исто тако, Ничеова мизогинија се не доводи у везу са одрастањем у женском окружењу, рано „зарађеним” сифилисом, нити са Лу Андреас Саломе која овом повученом и интровертном мислиоцу чак два пута одбија понуђени брак. Психологизам не добија реч ни тамо где Минклер уочава да највећи савремени промотер оргијазма, плеса и песме, диониског начина живота као онтолошког принципа, мислиоца који ће постати парола наредне генерације и по томе што инсистира на идентитету живота и мишљења, сам ни мало не живи оно што заступа. Ако је највећи егзистенцијални квалитет састоји у живљењу властите идеје, онда је Ниче био од њега удаљен као мало ко други. Иза његових немилосрдних напада на аскетски идеал крије се аскета првог реда.

Номадски живот да, Ниче наводно након академске каријере никада није боравио дуже од два месеца на једном месту, многима се враћао, попут Силс Марије, али је строго ограничавао период боравка да себи не би дозволио да се било где одомаћи. Номадски живот да, али Дионис само на папиру, невино подражаван певушењем или играњем на усамљеним дужим шетњама по планинама. Нигде доживљене екстазе у љубавном или у плесном заносу, нигде толико обећавајуће опијености било чим. Уместо тога, овај вегетаријанац је живео необично једноставним, крајње скромним животом. Рад, шетња, писање, нешто воћа, спавање. Бескрајно далеко од Диониса. Као што је Марксов живот у отменој лондонској четврти Сохо био удаљен од револуције која ће за резултат напакон донети друштво лишено класа и неправедне дистрибуције друштвеног

богатства. Напокон, Вагнерово антисемитско дистанцирање од Јевреја отеловљује можда и борбу са самим собом, са својим властитим пореклом. Као таква, та борба означава карактеристику савремености која се још увек чини изузетно жилавом и виталном.

Примљено: 1.8.2023.

Прихваћено: 10.9.2023.